

Səidə Mehdi qızı Süleymanzadə⁵¹
**HİNDİSTAN TÜRK LƏRİNİN ƏDƏBİYYATININ İSLAMİ TARİXƏ VƏ ƏDƏBİYYATA
BURAXDIFI İZLƏR**

Hindistanda türk mənşəli ədəbiyyatın yaranma tarixi çox əsrlər öncələrə dayanır. Hindistan türklərinin ədəbiyyatı ingilis mənbələrində mövzusu Azərbaycan ədəbiyyatşünaslığında indiyədək işlənməmiş bir mövzudur. Bu mövzu demək olar ki, dünya ədəbiyyatşünaslığında da o qədər də dərinlən öyrənilməmiş sahə olaraq qalmışdır. Belə ki, dünya ədəbiyyatşünaslığında əsasən Avropa, Amerika və Yaxın Şərq ölkələrinin ədəbiyyatı diqqət mərkəzində olmuşdur. Bundan başqa alimlər əsasən müstəqillik və milli dövlətçilik əldə etmiş xalqların ədəbiyyatını araşdırmağa üstünlük vermiş. Hindistan türklərinin ədəbiyyatı isə başqa dövlətin tərkibində olan etnik azlığın ədəbiyyatı kimi diqqətdən kənar qalmışdır. Şübhəsiz, burada avropalıların və hindlilərin türklərə olan mənfi münasibəti də az rol oynamamışdır.

Azərbaycan ədəbiyyatşünaslığında yeni olan məsələlərdən biri Hindistan Türklərinin ədəbiyyatının inkişaf təmayüllərində olan durğunluqdur. Sevindirici haldır ki, qədim tarixi keçmiş olan Türk xalqı Hindistan coğrafiyasında öz ədəbiyyatını və adət ənənələrini hələdə qoruyub saxlaya bilmişdir. Hindistanda türk mənşəli ədəbiyyatın yaranma tarixi çox qədimdir. Bildiyimiz kimi böyük və müqəddəs ALLAH C.C dünya və kainatı yaratdığı gündən insanlığı da xəlp etmişdir. Zaman keçdikcə böyük nəsilələr və xalqlar meydana gəlmişdir. Yer üzündə insalar qövüm qövüm yaşamağa başlamışdılar. Beləliklə, çox sayılı müxtəlif millətlər yer üzündə yayılmağa başlamışdır. Buna misal olaraq bir çox xalqları göstərə bilərik.

Qədim tarixi olan bu xalqlardan biri də Türk xalqıdır. Türk xalqı rəvayətlərə görə peyqəmbər Nuh aleyssalamın oğullarından biri olan Yasəfin soyundandır. Hələ eramızdan çox əsrlər əvvəl var olmuş dünya miqyasında geniş yayılmış türk xalqı öz irsini nəsildən nəsilə qoruyub saxlaya bilmişdir. Əsrlər boyunca Bir çox sahələrdə inkişaf edən Türk xalqı elmi sahələrdə də öz yerini tapmışdır. Buna misal olaraq ədəbiyyat elmini də qeyd edə bilərik. Türk xalq ədəbiyyatı nəsildən nəsilə silsilə şəklinə keçərək bu günkü günə gəlib çatmışdır.

Təbii haldır ki, türk xalqı öz adət və ənənələrinə öz sadıqlığını qorumuşdur və bu günkü gündə də onu qorumağa davam edir. Qədim zamanlardan bəri ədəbiyyatdan və şifahi xalq ədəbiyyatında da çox istifadə edilmişdir. Türk xalq folkloru və bayatıları, nağılları, dastanları buna misal göstərə bilərik. Hindistan türklərinin ədəbiyyatına diqqətlə nəzər yetirdikdə görmək olar ki, bu ədəbiyyat şifahi xalq nümunələrindən tutmuş dünya səviyyəli poema, dram və romanlara kimi çox geniş bir ədəbiyyatı əhatə edir. Bu ədəbiyyatın öyrənilməsi dünya və Azərbaycan ədəbiyyatşünaslığının qarşısında duran həlli vacib məsələlərdən biridir ki, inşallah biz yazacağımız məqalədə bu məsələyə ətraflı aydınlıq gətirməyə çalışacağıq.

Dünya ədəbiyyatşünaslığında, Hindistanda türk xalqlarının ədəbiyyatının araşdırılması əsasən İngiltərə, Avropa, Amerika və Qərbi ölkələri, yaxın Şərq ölkələrinin ədəbiyyatşünaslarının diqqət mərkəzində olmuşdur. Belə ki, bundan başqa alimlər yeni siyasi sistemə əsasən müstəqillik və milli dövlətçilik əldə etmiş xalqların ədəbiyyatını araşdırmağa üstünlük vermiş cəhətlərini görürük. Hindistan türklərinin ədəbiyyatı isə çox müxtəlif çalarlara məxsus olmuşdur. Hindistan türklərinin ədəbiyyatına diqqətlə nəzər yetirdikdə görmək olar ki, bu ədəbiyyat şifahi xalq nümunələrindən tutmuş dünya səviyyəli poema, dram və romanlara kimi çox geniş bir ədəbiyyatı əhatə edir. Hindistan yaxın zamanlara qədər ingilis müstəmləkəsi altında olduğu illərdə əsasən ingilis dilinə geniş yer verirdi. Bununla yanaşı, çağımızın gərəyinə görə ingilis dilli ədəbiyyat Hindistanda mövcud olduğu üçün türk dilli ədəbiyyata çox rast gəlmək mümkün olmur. Məlim məsələdir ki, burda həm yerli türk xalqının və hind xalqının eləcə də mühacir ədəbiyyatının umumi dili ingilis dilidir. Əsirlər öncəsindən Müdirilər ölkəsi kimi tanınan və bir çox elmin döğmə vətəni sayılan Hindistan hal hazırda da elm mənbəyi olaraq qalmaqdadır.

Dünya ədəbiyyatşünaslığında dahi Türk ədəbiyyatının incilərinə tez tez rast gəlmək olur. O cümlədən Hindistanda əsirlərdə yaşayan türk xalqlarının ədəbiyyatını buna misal göstərə bilərik. Hələ eramızdan əvvəl Hindistan coğrafiyasında türk xalqları yaşamışlar. Hindistanda türk mənşəli ədəbiyyatın yaranma tarixi türk xalqlarının bu torpaqlarda məskunlaşması ilə bağlıdır. Bununla yanaşı öz mənəvi irsini bu günlərə daşıyan türk xalqları öz adət və ənənələrinə sadıq olaraq qalırlar. Tarix boyu böyük Hindistan ölkəsini çox müzəffər türk ordular fəth etmişdir. Hindistana gələn Türk xalqlarının cəsur sərkərdələrinin, sultanlarının, şahlarının adlarını cəmə bilərik. Böyük və tarixi sərkərdə Əmir Teymur İslam coğrafiyasını genişlətməklə yanaşı ədəbiyyata və mədəniyyətə çox qiymət verirdi. Səmərqənddəki “mavi günbəzli” məscid Teymurilərin rəsmi simvolu İslam dinini nümayiş etdirən mədrəsə təhsil ocağı və ibadət etmək üçün tikilmiş qədim və tarixi Camilərdən biridir. Teymurilər haqqında “Bərqərar etmək” ədəbi kitabını fars dilinə Cahan şahın əmri ilə Alim Abu Said al Huseyn 17-ci əsrdə tərcümə etmişdir. (xarici İngilis ədəbiyyatı bu haqda yazır Castin Marozzi “Tamerlan” “Gorkəmli insanın həyatı haqqında”. Teymurun nəslindən olan hökmdarların əksəriyyəti bədii yaradıcılığa yüksək qiymət verməklə yanaşı həmçinin özləri də bədii yaradıcılıqla məşğul olurdular. Məskunlaşdıqları torpaqlarda İslami abidələr, mədrəsələr və zəngin kitabxanalar inşa edirdilər. Teymurun nəslindən olan Babur şah Hindistana yürüşlərindən sonra bu coğrafiyada məskunlaşan ilk türk şahı idi. O böyük babasının Əmr Teymurunun izi ilə gedərək İslam mədəniyyətinin inkişafı üçün təhsil ocaqları, mədrəsələr, məscidlərə quraraq, ənənələrindən başqa öz xalqının ədəbiyyatını, mədəniyyətini, memarlığını şah əsərlərini, əl yazmalarını, türkçə şifahi folklorunu da bura daşımışdı. Buna misal olaraq Türk hökmdarı Şah Baburun öz əli ilə yazdığı “Baburnamə” əsərini göstərə bilərik. Babür şahın nəslindən olan oğlu Humayun və nəvəsi Əkbər şah bu mədəni irsi davam

⁵¹ BDU-nun dissertantı

etdirirdi. Əkbər şahın dövründə mədəniyyət və ədəbiyyat daha da yüksək mərhələyə çatmışdı. İslam dininin yayılması ilə əlaqədar bu coğrafiyada fars və ərəb dillərindən də istifadə edilirdi. Teymurilərin nəslinin davam etdirən Cahan şah da eyni dərəcədə bu irsi davam etdirmişdir. Buna misal olaraq Teymurilərin “Maverənnəhr İran” (K.E. Bosvort ingilis ədəbiyyatı “Müsəlman dinastiyası” adlı kitabında “Hindaistan boyu nəslinin davamı ədəbi türk irsinin ədəbiyyata, tarixə və İslam dininin nəsilə nəsilə keçməsinə nəqş etdiyi dərin izlər haqqında xarici İngilis ədəbiyyatında da rast gəlirik. Eləcə də türk xanədanlıqlarında əzəldən bünövrəsi məşhur “Çaqatay” türk ləhcəsi ilə davam edən türk dili istifadə edilirdi. Hindistanın bir çox bölgələrində İslam Dini mədrəsələrində və məktəblərdə ərəb və fars dilləri ilə yanaşı qədim türk dili öz türk dili keçilirdi. Rəsmi yazışmalarda, məktublarda Çaqatay türk dilindən istifadə edilirdi.

Qeyd etmək lazımdır ki, əsrimizin ən qədim və böyük ərazilərindən biri olan Hindistan, Hindistan türklərinin ədəbiyyatının araşdırılması bugünkü gündə də kifayət qədər geniş tədqiq edilməmişdir. Halbuki Hindistan və Hindistan da yaşayan türk xalqlarının ədəbiyyatı çox zəngin bazaya, ehtiyata malikdir. Dünya ədəbiyyatında və eləcə də digər elmi sahələrdə Hindistan hələ qədim zamanlardan bəri filosoflar ölkəsi olaraq tanınırdı. Bu coğrafiyanın qədim tarixi, tarixi ədəbiyyatı, memarlığı və mədəni irsi çox zəngindir.

Dünya ədəbiyyatına üz tutan dünya ədəbiyyatşünasları Hindistan türklərinin ədəbiyyatının araşdırılması haqqında kiçik məqalələr, monoqrafiyalar yazmış və hətta tarixi kiçik epizodlu sənədli filmlər də çəkmişlər.

Bu sahədə dünya ədəbiyyatşünaslarının araşdırmaları hələ də davam edir.

Hindistanda ilk türkdilli ədəbiyyatın növləri, folklor və yazılı ədəbiyyat

Hələ çox qədim zamanlardan bəri türk tayfaları Hindistanda və Əfqanıstanda yaşamışlar. Həmin türk tayfaları Qəznəvi dövlətinin qurulmasında böyük rol oynamışlar. Qəznəvilər haqqında xarici ədəbiyyatda ədəbiyyata, tarixə və İslamı təhsilə geniş yer verilməsi haqqında yazılan dörd cildli kitablardan biri “Cingizxan Batı” ədəbi roman toplusudur. (Xarici ingilis ədəbiyyatı “Cingizxan Batı” 2 ci cild. V. Yan) türk xalqları dedikdə Qəznəvi hakimiyyətini buna misal göstərə bilərik. Daha sonralar uyğur türk xalqının türk dilli əlifbasını, əl yazılarını buna misal çəkə bilərik. Elmi araşdırmalar aparmış dünya elm alimləri bu sahədə bir çox nailiyyətlər əldə etmişdir. Məhz bu istiqamətdə istər dünya ədəbiyyatı üzrə istərsə tarixi araşdırmalar üzrə tədqiqatlar öz mənəvi paralellərində dərin iz buraxmışdır. Əslər öncə türk tayfaları Hindistan və Əfqanıstan coğrafiyasında yaşamışlar. Özəlliklə Hindistan coğrafiyasında türklərin yaşama səbəbləri araşdırılmışdır. İngilis Edinburq Universitetinin eləcə də Avropa araşdırmaçı alimlər tərəfindən tədqiq edilən tarixi ədəbiyyat əsrlərdən bəri bu günkü gündə də ictimaiyyətdə və dünya tarix və ədəbiyyat mənbələrində mühüm yer tutur. Dəqiq və düzgün tədqiq edilmiş bir çox məqalələr, kitablar, xronoloji və bədii tarixi kitabları buna misal göstərə bilərik.

Bu tarixi ədəbiyyat qədim zamanlardan bəri türk xalqları ilə paralel Hindistan coğrafiyasında yayılaraq yaşamışdır. Qəznəvilər, Xəzərilər digər şahlıqların hakimiyyətinin uzun zaman bərqərar olmasını buna misal göstərə bilərik. Ədəbiyyatla yanaşı İslam dini və İslam elmini yayan Türk tayfaları Qəznəvi hakimiyyətindən əvvəl də Əfqanıstanda və Hindistanda yaşamış və hökm sürmüşlər. Həmin Türk tayfaları Qəznəvi dövlətinin qurulmasında böyük rol oynamışdılar. Səbuk Təkin dövlətin qurucusu idi. O Türkistandan gəlmiş Barşaq türk tayfalarından idi. Səbuk Təkin öz “Nəsihətnaməsin”də bunu qeyd edirdi. O, Samani Əmiri Alp Təkin tərəfindən nökrə olaraq alınmışdı. Səbuk Təkin cəsurluğuna, ağılına və mərdliyinə görə hamidan seçilirdi. Əbülqazi Bahadır xan Səbuk Təkinin qayı Oğuz boyundan olduğunu yazırdı. Qədim türk xalqlarından olan Xəzərilər və Qəznəvilər avro və avrasiya xəritəsinin çox hissəsini təşkil edirdilər. Müəyyən səbəblərdən Hindistana və ətraf bölgələrə köç edən Xəzərilər geniş mədəniyyətə tarixi İslam dininə və ədəbiyyata malik idilər. Hal hazırda da u bölgələrdə və Hindistanda yaşayan xəzərilər öz ədəbiyyatlarını və İslam elminin tarixini və dəyərlərini qoruyub saxlamaqdadırlar. Eyni zamanda digər xalqlarla münaqişələr, susuz çöllər Xəzəriləri zaman zaman köç etməyə vadar edən səbəblərdən olmuşdur.

Daha bir türk xaqanlığı dövrünün çox liderlik etdiyi türk xaqanlığı

Qəznəvilər hakimiyyəti 963-1186-cı illərdə Mərvənnəhr, Əfqanıstan, Hindistan və Xorasanda hökm sürmüşdülər. Türk Məmluk xanədanlığı idi. Qəznəvi sülaləsi öz adını paytaxt Qəznə şəhərinin adından götürmüşdü. Qəznəvilər dövlətinin əsasını 963-cü ildə Samani sərkərdələrindən olan keçmiş Əmir Alp Təkin qoymuşdu. Tarixi qaynaqlara görə Səbuk Təkinin sultanlığını davam etdirən nəslindən Mahmud Sultan idi. Türk imperiya sərhədləri Ceyhundan Hind çayına qədər və ordanda Hind okeanına, deryasına qədər uzanmışdı. Hələ 1040-cı illərdə Səlcuqlular Qəznəvilərlə döyüşlər aparmağa başlamışdılar. İki türk irsini daşıyan hakimiyyət böyük türk imperiyasını qurmaq digərini isə tabeçiliyinə almaq istəyirdi. Daha bir Türk Sultanlığı və türk hakimiyyəti, Cəlaləddin Harzəm Şah xanədanlığı möhtəşəm mərdlik və şücaət tarixidir. Cəlaləddin Harzəm Şah görkəmli tarixi şəxsiyyət, hökmdar, mərd və qüvvətli əsgər bacarıqlı sərkərdə, imanlı, soylu şəxsiyyət idi. Öz vətənpərvərliyi və milliyətçiliyi ilə məşhur idi. Əsil Türk soyundan olan Cəlaləddin Mənzübbəndi Harzəmsah Əladdin Şahın Harzəm şahın böyük oğlu idi. Ailəsi Cəlaləddinin təhsilinə görülməmiş önəm verdiyi üçün Çindən alimlər müallimlər gətirirdi. Dünya elmləri və dünya ədəbiyyatı ilə evladdarının təhsilini artırırardı. Təmali İslam ilə yoğrulmuş türk şahlar öz övladlarını xalqlarını düzgün və ədalətlə idarə etmək üçün yüksək təhsil verirdilər. Öz qədim İslam dinlərini eləcə də digər elmləri bir şəkildə gənc nəsilə aşılayırdılar.

Sadəəcə Dünya ədəbiyyatşünaslığında deyil bir çox elmi sahələrdə eləcə də qədim dünya ədəbiyyatında da dahi Türk ədəbiyyatının incilərinə tez tez rast gəlmək olur. O cümlədən, Hindistanda əsirlərdir yaşayan türk xalqlarının ədəbiyyatını buna misal göstərə bilərik.

Hindistanın bir çox bölgələrində İslam Dini mədrəsələri və məktəbləri acılırdı. Qeyd etmək lazımdır ki, əsrimizin ən qədim və böyük ərazilərindən biri olan Hindistan, Hindistan türklərinin ədəbiyyatının araşdırılması bugünkü gündə də kifayət qədər geniş tədqiq edilməmişdir. Halbuki Hindistan bu araşdırmalar üçün kifayət qədər geniş arenadır.

Dünya ədəbiyyatına üz tutan dünya ədəbiyyatşünasları Hindistan türklərinin ədəbiyyatının araşdırılması haqqında kiçik məqalələr, monoqrafiyalar yazmış və hətta tarixi kiçik epizodlu sənədli filmlər də çəkmişlər.

Bu sahədə dünya ədəbiyyatşünaslarının araşdırmaları hələ də davam edir.

Hindistanda ilk türkdilli ədəbiyyatın növləri, folklor və yazılı ədəbiyyat dedikdə əlbətdə köçəri türk tayfalarının boyatıları, nəغمə şiklində deyimləri, nağılları, dastanları nəzərdə tutulur.

Dünya xəritəsində bir çox bölgələrdə yaşayan türk xalqları hələ çox qədim zamanlardan bəri türk adət ənənələrini tarixə qızıl hərfələrlə işləmişlər. Eramızdan çox illər öncəyə dayanan türk qocaman folkloru “Kitabı Dədə Qorqud” öz əksini məhz qədim tarixi dastanlarda tapmışdır. İster şifahi xalq ədəbiyyatı olaraq istər boyatılar nəğmələr və rəqslər rituallar olsada öz qədim atributları ilə bərabər bənzərsizdir. Bu qədər zəngin mədəniyyət irsini günümüze daşıyan türk xalqlarının nəsilləri daha sonra daş və gil tabletlər üzərində rəsmlər və hərfələrlə tarixi imzalamışlar. Türk xalqlarının qədim yazıları və daha sonra işlənmiş gil tabletlərdən sonra gamış qabığından hazırlanmış kağızların üzərində hərfətək-tək yazılaraq oxunmuş öyrədilmişdir. Eyni zamanda hərfətin sayısının artmasında türk əlifbasının püxtələşməsində böyük rol oynamışdır. Qədim Uyurların zamanından

paralel olaraq Xəzər bölgəsinə yerləşmiş qədim türk tayfalarından biridə Xəzərilər adını mənimsəyərək bu günkü günə qədər daşımaqdadır. Türk tayfaları əsasən yazılarını İslam dini bu coğrafiyalarda yayılana qədər yəni B.E.7-ci əsrini ortalarına qədər Çağatay türk yazılarından istifadə etmişlər. Digər türk xalqlarından olan tayfalar Hindistanda və Əfqanıstanda yaşamışlar. Həmin türk yuxarıda qeyd etdiyimiz kimi Qəznəvi dövlətinin qurulmasında böyük rol oynamışlar. Daha sonralar uyğur türk xalqının türk dilli əlifbasını, əl yazılarını buna misal çəkə bilərik. Xəzəri türklərinin də Hindistan və Hindistan ətrafı reqlionlara məskunlaşması bu coğrafiyada türk aləminin daha da böyüməsini təşkil etmişdi. 1650-1700 illərdən sonra Hindistana üz tutan və böyük köç edən Xəzərilər Hindistan torpaqlarının ətrafına və mərkəzi reqlionlarına məskunlaşmışdılar.

Hindistanda türk dilli ədəbiyyata aid əsərlər dedikdə nəzərdə Əmir Teymurun nəslindən olan Zahurəddin Məhəmməd Babur şahın öz əl yazısı Baburnamə əsəri diqqətimizi cəlb edir. Babur şah özü şərə sənətə hədsiz maraqlı olan sərkərdə və hökmdar idi. Bunu da özəlliklə qeyd etmək olar ki, dövrünün türk sultanları və şahları elmə çox diqqət göstərdikləri kimi özlərisə alim dərəcəsinə yetişdirilirdilər. Çox maraqlı faktlardan biridə budurki Şah İsmayıl Xətai də Şah Baburu Hindistanda məskunlaşmasında və inkişafında dəstəkləmişdir. Bir çox türk şahları kimi bu adət ənənəyə sadıq qalmışdır. Hindistanda 400 ildən çox hökmdarlıq edən Teymurun nəslı bu coğrafiyaya çox böyük nailiyyətlər gətirmişdir. Öz Qədim ədəbiyyat mədəniyyət və İslami əxlaq irsini buraya bünövrə salmışdılar. Babur şah atalarının yolu ilə gedərək İslam din və elminə, ədəbiyyata, tarixə, mədəniyyətə, alimlərə, sənətkarlara çox qiymət verirdi. Babur şahın çox sayda serləri və əl yazısı vardır. Türk xalqlarının bu torpaqlara yerləşdiyindən sonra şifahi xalq ədəbiyyatı inkişaf etməyə başlamışdı. İlk çağlarda şifahi folklor daha sonra isə Çağatay türkcəsində şerlər, dastanlar yazılmışdı.

Daha dərin tarixə nəzər salaraq Çin mənbələrində miladdan öncəyə aid türk mətnlərinin Çin sarayına Hunlar tərəfindən göndərilən məktubların olması Metenin Çin dövlətinə göndərdiyi məktəblər, Saxa dövləti zamanı rəsmi məktublaşmaların aparılması və digər rəsmi məktubların Hunlar və Göytürklər dövründə türk yazılarının mövcudluğu tarixin daha qədim dövrə aid olduğunu təsdiqləyir.

Böyük Moğol imperiyası dövründə Hindistanda türkdilli ədəbiyyat şifahi xalq ədəbiyyatı olaraq yayılmışdı. Rəsmi məktublaşmalar çağatay türkcəsində yazılırdı.

Böyük Moğol İmperiyası dövründə Hindistanda türkdilli ədəbiyyat Çingizxan dönməindən başlamışdır. Çingizxan Hindistana hərbi yürüşlər etdiyi zamandan da daha əvvəl uyqur kökənli türk tayfaları bu torpaqlarda yaşamışlar Böyük Çingizxan öz hərbi qüvvələrinin əksəriyyətini əsas hücum və öz qorunması üçün uyğur türklərindən istifadə edirdi. Çingizxan rəsmi məktublaşmalarında əsasən yazı yazılması üçün Uyğur türk dilindən istifadə edirdi. Moğol əlifbası və yazısı olmadığı üçün fərmanları və məktublaşmaları uyğur türk yazıları ilə yazdırırdı. Daha sonra Çingizxan oğlu Çağatayı tabeciliyində olan qoşunun uyğurlardan ibarət olan bir qisminə baş sərkərdə təyin etmişdi. Çağatay uyğurlardan ibarət olan qoşunu ilə Hindistanın bir çox əyalətlərində və bölgələrində hərbi yürüşlərdən sonra yerləşmişdir. Hələ o zamandan bəri uyğur türk dili Hindistanın bir çox bölgələrində şifahi və yazılı istifadə edilməyə başlamışdır. Hindistanda Türk tayfalarının istifadə etdiyi ədəbiyyat folklor şiklində bayatılardan, qəhrəmanlıq dastanlardan, nağıllardan başlayaraq davam etmişdi. Dildə dilə gəzən şifahi ədəbiyyatdan ibarət idi.

Hindistanda qeyri-türk dillərində ədəbiyyat da çox zəngindir

Hindistanda türkdilli İslam və ədəbiyyatın yaranma tarixi çox zəngindir.

Hindistanda türkdilli ədəbiyyatın yaranmasının böyük tarixi var.

Qəznəvi hakimiyyətinin qurulmasından öncədə Hindistanda türk tayfaları yaşayırdı. Qeyd etdiyimiz kimi, Qəznəvilər dövlətinin qurulmasında həmin türk tayfalarının dəstəyi və böyük rolu olmuşdur. Tarixi mənbələr və illər bunu işarə verir. 963-1186-ci illər. Bildiyimiz kimi, Türk tayfaları ilə yanaşı digər xalqlarda bu hakimiyyətin qurulmasında iştirak etmişdilər. Qeyri-türk dillərində danışan və yazan Hindlilər, puştular, sinkxlar və digər xalqları buna misal verə bilərik. Hindistanda hakimiyyətdə olan türk hökmdarları şərə, sənətə, tarixə və bütün elmi sahələrə çox diqqət yetirirdilər. Eyni zamanda bədii qiraət, şeri yüksək qiymətləndirirdilər. Hindistanda qeyri-türk dillərində yazıb yaradan məşhur Hind yazıçısı

Rabindranat Tagorun Hind fəlsəfi kitablarını və digər yazıcıların Hind dilində və ya puştu dilində yazıcıların əsərlərindən misal verə bilərik.

Hindistanda klassik türkdilli xalqların ədəbiyyatının görkəmli nümayəndələri Zahurəddin Məhəmməd Babur şah Hindistanda klassik türkdilli ədəbiyyatın təməlini qoyan hökümard və böyük sərkərdə olmuşdur. Atalarının yolu ilə gedən Türk İslam aləminə böyük hörmət və rəğbətlə yanaşan Şah Babur bütün elmi sahələrdə çox yaxşı yetişdirilmişdi. Hindistanda Türk İslam mədrəsələr, məktəblər açmışdı. Atalarının yolu ilə gedən şah Babur özünün qələmə aldığı Baburnamə əsəri ilə rəğbət qazanmışdı. Baburun nəslindən olan davamçılarıoğlu və nəvəsi onun mədəni irsini mirasını davam etdirmişdilər. Şah Babur yaratdığı öz əlifbasının müəllifi idi. Delhi şəhəri Babur sultanlığı mədəniyyət ocağı olaraq sənət, tarix, ədəbiyyat, memarlıq sahələrinin mərkəzi idi.

Çox zəngin kitabxana toplayan və mədrəsələr inşa etdirən, quran Babur şahın mirasını oğlu Humayun və nəvəsi Cihan Şah davam etdirmişdi. Şah Cihan qədim Delhi şəhərində ən böyük İslam Cuma camisini inşa etdirmişdi. Onun inşa etdirdiyi Tac Mahal sarayı isə yüz illərdir dillərə dastandır. Saf məhəbbətin simvolu olaraq yaşamağa davam edir.

Bir çox dünya alimləri kimi türk əsilli alimlər və yazıcılar bir müddət Hindistanda yaşamışlar. Hindistanda yaşayan türk xalqlarının izi ilə getməyə çalışmışlar.

Eləcə də Hindistanda bir müddət yaşayan yaradan Türk yazıcılarından Saib Təbrizinin və həmçini İbrahim Ordubadinində adını çəkə bilərik. (1601-1679)

Çin mənbələrində miladdan öncəyə aid türk mətnlərinin Çin sarayına Hunlar tərəfindən göndərilən məktublarda olması Metenin Çin dövlətinə göndərdiyi məktəblər, Saxa dövləti zamanı rəsmi məktublaşmaların aparılması və digər rəsmi məktublarda Hunlar və Göytürklər dövründə türk yazılarının mövcudluğu tarixin daha gədim dövrə aid olduğunu təsdiqləyir.

Eləcə də bu torpaqlarda türk xalqlarının ədəbiyyatından başqa da qeyri-türk dillərin də ədəbiyyat çox qədimdən mövcud idi. Hindistanda türkdilli ədəbiyyatın, Hindistanda klassik türkdilli xalqların ədəbiyyatının görkəmli nümayəndələri Zahurəddin Məhəmməd Babur şah Hindistanda klassik türkdilli ədəbiyyatın

Təməlini qoyan hökümard və böyük sərkərdə olmuşdur. Atalarının yolu ilə gedən Türk İslam aləminə böyük hörmət və rəğbətlə yanaşan Şah Babur bütün elmi sahələrdə çox yaxşı yetişdirilmişdi. Hindistanda türk İslam mədrəsələr, məktəblər açmışdı. Atalarının yolu ilə gedən şah Babur özünün qələmə aldığı Baburnamə əsəri ilə rəğbət qazanmışdı. Baburun nəslindən olan davamçılarıoğlu və nəvəsi onun mədəni irsini mirasını davam etdirmişdilər. Şah Babur yaratdığı öz əlifbasının müəllifi idi. Delhi şəhəri Babur sultanlığı mədəniyyət ocağı olaraq sənət, tarix, ədəbiyyat, memarlıq sahələrinin mərkəzi idi.

Çox zəngin kitabxana toplayan və mədrəsələr inşa etdirən, quran Babur şahın mirasını oğlu Humayun və nəvəsi Cihan Şah davam etdirmişdi. Şah Cihan qədim Delhi şəhərində ən böyük İslam Cuma camisini inşa etdirmişdi. Onun inşa etdirdiyi Tac Mahal sarayı isə yüz illərdir dillərə dastandır. Bu böyük məbəddə Saf məhəbbətin simvolu olaraq yaşamağa davam edir.

Bir çox dünya alimləri kimi türk əsilli alimlər və yazıcılar bir müddət Hindistanda yaşamışlar. Hindistanda yaşayan türk xalqlarının izi ilə getməyə çalışmışlar.

Eləcə də Hindistanda bir müddət yaşayan yaradan Türk yazıcılarından Saib Təbrizinin və həmçini İbrahim Ordubadinində adını çəkə bilərik. (1601-1679)

Məlum olduğu kimi, Hindistan ölkəsini İngiltərə uzun müddət müstəmləkə altında saxladığı üçün əsas dövlət dili ingilis dili olmuşdur. Bu səbəbə görə orta məktəblərdən başlayaraq Hindistanda təhsil sistemi əsasən ingilis dilində aparılırdı. İstər istəməz yerli və mühacir yazıcıların ədəbi fəaliyyətinə bu xüsus təsir göstərmişdi. Yazıcıların və şairlərin yazdığı əsərlər və şeirlər ingilis dilində yazılaraq nəşr edilirdi. Hindistanda yaşayan türklərin ingilisdilli ədəbiyyatı ilə əqədar Hindistanın mədəniyyət mərkəzi olan Delhi də rastlamaq olar. Hal hazırda Aqra və Aqra şəhərinin ətrafında türklərin ingilisdilli ədəbiyyatına rast gəlmək olur. Yerli türklərin ingilisdilli yazıcılarının Gələmə almış olduqları hekayələri, şeirləri, folklor inciləri, dastanlar haqqında orta məktəblərdə eləcə də ali təhsil ocaqlarında rastlamaq olur. Dünya miqyasında türk irsinin və türk ədəbiyyatının araşdırılmasına dərin maraq olmuşdur.

Bundan başqa Hindistanda yaşayan qədim türkdilli xalqlar özlərinə yad olsa da, qədim hindlilərin sitayiş etdiyi buddizm də hörmətlə yanaşmışdılar. Ən qədim dünya dini olan buddizm e.ə.1 minilliyin ortalarında yarandı, türklər arasında min il sonra yayılmağa başlamış, buddist türk ədəbiyyatı isə təxminən maniçi türk ədəbiyyatı ilə eyni dövrdə inkişaf etmişdir.

Buddizmin yaradıcısı olan Qautama Budda əfsanələrə bürünmüş olsada tarixi şəxsiyyətdir. Budda Tanrıdan işiq alıb işıqlanmış seçilmiş şəxsiyyətdir. O insanları xilas edən qüvvəyə çevrilmiş şəxsdir.

Hər bir insanın xilas yolu məhz "Buddanın yoludur". Göründüyü kimi, həm maniçilikdə, həm də ondan daha mükəmməl bir dini-deoloji sistem olan buddizmdə insan, təbiəti etibarlı ilə, qeyri-mükəmməl sayılır, onun təkamülü intibahı real dünyadan kənar, ruhun dialektikasında axtarılır.

Göründüyü kimi, qədim Hindistan çox sayılı dinə mənsub bir ölkədir. Hindistanda yaşayan türk xaqanlarının dinastiyası vasitəsi ilə bu ölkədə İslam yüksək şəkildə yayılaraq öz vacib və zəruri mövqeyini tutmuşdur. İslam dinini ali din olaraq insanlara təlim edərək təsiri günümüzə qədər gəlib çatmışdır. Bu Ali din bütün bəşəriyyəti özündə cəm etməyə çağıran və sülhsevən bir dindir. İslami coğrafiyasını genişləndirən türk xaqanları əsasən Əmr Teymur öz dövrünün ali baş komandanı və eyni zamanda adil ədalətli 7 cahan hökümardı olmuşdur. Məhz islam coğrafiyasının genişlənməsində və bütün elm sahələrinin inkişafında misilsiz tarixi izlər buraxmışdır. Onun nəslindən olan şahlar Hindistanda bu tarixi mirası qorumuş saxlamış və inkişaf etdirmişdirlər.

Yuxarıda qeyd etdiyimiz kimi, Hindistanda çoxsayda millətlər, xalqlar yaşadığı kimi Xəzərlərdə yaşayırlar.

Xəzərlər əsasən Şimali Qafqazda və Volqaboyu ərazisində yayılmış, bir çox türk mənşəli xalqların etnogenezinin formalaşmasında iştirak etmiş qədim türk tayfalarından biridir. Müxtəlif tarixlərdə xatırlanan xəzər boyları haqqında məlumatların ildən artıq bir dövrü əhatə edir və yayıldığı ərazilərin zaman-zaman dəyişdiyini nəzərə almayan bəzi Orta əsr şahnaməçiləri və son iki əsrdə xəzər mənşəsi ilə məşğul olan bəzi alimlər müəyyən yanlış fikirlər söyləmişlər. Hətta ayrı ayrı alimlər xəzər boylarını abxaz, gürcü, osetin olaraq da qeyd etmişlər.

Ancaq xəzər problemi dərinəndən öyrənilməyə tarixi gerçəklikdən uzaq olan belə fikirlər gündəlikdən çıxmışdır. Xəzərlərin türk olması artıq şübhə doğurmasa da, onların hansı türk dialektində danışması və ilkin yurdu barədə mübahisələr hələ də davam edir. Xəzərlərin çox qədim tarixi var. Qədim Xəzərlər xalqı Hind coğrafiyasına hələ eramızdan çox əvvəl gələrək məskunlaşmışdılar. Öz adət və ənənələrinə sadıq qalaraq qoruyub saxlaya bilmişlər Xəzərlərin özünə məxsus keçdikləri Hind Hazar dərəcələri icmaları mövcuddur. Xəzərlərin dini islam dinidir. Əqidə və milliyyət olaraq isə Türkdürlər. İngilislər tərəfindən uzun müddət müstəmləkə edilmiş Hindistanın digər yazıçıları kimi Xəzərlərdə local və ingilisdilli ədəbiyyata əsərlərində yer verir

İstifadə olunmuş ədəbiyyat

1. Clifford Edmund Bosworth "The Islamic Dynasties 1067
2. Ata-Malik Juvaini. The History of the World-Conqueror. Vol. 1. Manchester, 1958
3. John Man The history of Genghis Khan, 2006
4. Govern. The early empires of Central Asia. London, 1939
5. Grunwedel A. Mythologie du Buddhism. Leipzig, 1900
6. V.YAN "Çinqizxan Batıy" Moskva 1989
7. Castin Marozzi "Tamerlan" London, 2004

Основные идеи древней литературы индийских турок

Резюме

В этом тезисе изучается древняя литература и ислам индийских турок. В целом литература индийских турок является беспрецедентной темой в литературной критике Азербайджана. В древних времен тюркские племена поселились на территории Индии. Эти племена оказали большое влияние на формирование древнеиндийской культуры. И исламской религии. Религия древних турок, которые мигрировали в Индию, была божественной религией с верой в единого Бога. У них также были эпические, мифологические, саги, поэзия и прозаические произведения, которые соответствовали их религиозному мировому собранию.

The main ideas of the Indian turks' ancient literature

Summary

The ancient period of Indian turks' literature and islam religion are studied in this thesis. In general, the Indian Turks' literature is an unprecedented theme in Azerbaijani literary criticism. Since ancient times, the Turkic tribes settled in the Indian territory. These tribes had a great influence on formation of the ancient Indian culture and Islamic religion/The religion of the ancient Turks who migrated to India was a godly religion with belief in a single God. They also had epic, mythological, saga, poetry and prose works that corresponded to their religious world meeting.

RƏYÇİ: dos.L..Ələkbərova